

Adrian Uljasz

Uniwersytet Rzeszowski

 <https://orcid.org/0000-0003-3831-4585>

Edukacja historyczno-kulturalna i regionalna oraz rozrywka w beskidzko-śląskiej powieści Ewy Lach dla dzieci i młodzieży *Na latającym dywanie*

Historical-Cultural and Regional Education and Entertainment in Ewa Lach's Beskid-Silesian Novel for Children and Youth *Na latającym dywanie*

Abstract: Ewa Lach's *Na latającym dywanie* [On the Flying Carpet] is a novel based on the theme of time travel. The book has a lasting value due to its entertainment and educational values. Regional themes and the regional setting, i.e., the Beskid-Silesian and Upper Silesian scenery, play an important role in it. Rather than historical knowledge, Ewa Lach popularizes literary and film conventions: western, the tales from *One Thousand and One Nights*, the historical-sensational novel, and fantasy (including science fiction). In this way, the book popularizes reading among its audience and encourages participation in mass culture. The book is still finding interested readers.

Keywords: Lach, the novel, fantasy, cultural education, regional education

Powieści z fabułą opartą na motywie podróży w czasie należą do literatury fantastycznej, nie są utożsamiane z gatunkiem literackim, jaki stanowi powieść historyczna¹. Celem autorów jest głównie zapew-

¹ K. Surowiec: *Powieści historyczne dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1980*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1987, s. 22.

nienie odbiorcom rozrywki. Opisy przygód postaci, które odbywają wędrówki do przeszłości, mają jednak również wartość edukacyjną. Twórcy fabuł starają się przekazywać wiedzę historyczną oraz treści wychowawcze, a także zachęcać czytelników do uczestnictwa w kulturze. Czasem utwory tego rodzaju mogą być przydatne w edukacji regionalnej i służyć promocji regionu. Walory kształcząco-wychowawcze mają szczególnie książki dla dzieci i młodzieży.

Dobrym przykładem książki fantastycznej kierowanej do młodych czytelników jest powieść *Na latającym dywanie* autorstwa Ewy Lach, pisarki, której biografia wiąże się z terenami dzisiejszego województwa śląskiego. Pierwsze wydanie tego utworu ukazało się w 1963 roku w Wydawnictwie „Śląsk” w Katowicach, drugie po dwudziestu jeden latach w tej samej oficynie². O książce Lach pamięta się rzadziej niż o bardzo popularnych niegdyś i dotąd dosyć poczytnych polskich powieściach dla dzieci i młodzieży o podróżach w czasie: *Godzina pąsowej róży* (1960) Marii Krüger i *Małgosia contra Małgosia* (1975) Ewy Nowackiej.

Ewa Lach urodziła się w 1945 roku w Krakowie. W latach 1952–1959 była uczennicą szkoły podstawowej w Bystrej Śląskiej, wsi położonej na terenie dzisiejszego powiatu bielskiego. Następnie uczęszczała do Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Bielsku-Białej. W 1963 roku rozpoczęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończyła w 1971 roku. Po studiach zamieszkała w Krakowie. Zadebiutowała w dziedzinie literatury w wieku szesnastu lat, kiedy jeszcze uczyła się w bielskiej szkole średniej. Debiutem literackim Lach była powieść dla dzieci *Zielona banda* (1961)³.

Bohaterowie śląsko-beskidzkiej powieści Ewy Lach *Na latającym dywanie* to grupa chłopców i dziewcząt – uczniów siódmej, czyli w tamtych latach najwyższej, klasy szkoły podstawowej w Bystrej w roku szkolnym 1958/1959. Treść powieści jest po części autobiograficzna, pomimo fantastycznej fabuły⁴. Fakt, że dziecięce postacie to zarówno uczniowie, jak i uczennice, ponadto brak typowo dziewczęcej tematyki, między innymi wątku uczuciowego, pozwala uznać określanie Lach jako „pisarki nastolatek” za zbyt uogólniające. Nazwał tak autorkę Zygmunt

² K.B. [K. Batora]: *Lach Ewa, ur. 1945. W: Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*. Red. J. Czachowska, A. Szałagan. T. 5: L–M. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997, s. 5; BT [B. Tylicka]: *Lach-Gizella Ewa. W: Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży. Pisarze, książki, serie, ilustratorzy, nagrody, przegląd bibliograficzny*. Wyd. 2. Wiedza Powszechna, Warszawa 1984, s. 206.

³ K.B. [K. Batora]: *Lach Ewa...*, s. 5.

⁴ E. Lach: *Na latającym dywanie*. Śląsk, Katowice 1984.

Wójcik w tytule wywiadu z nią zamieszczonego w grudniu 1963 roku w czasopiśmie „Zarzewie”. Obok nagłówka umieszczono fotografię pierwszej strony okładki najnowszej wówczas powieści Ewy Lach *Na latającym dywanie*⁵. Połączenie tytułu publikacji prasowej z reprodukcją okładki mogło wprowadzić czytelników w błąd, zasugerować, że książka jest pozycją adresowaną wyłącznie do dziewcząt. Znacznie później, bo w 1985 roku, pisarka o wiele trafniej określiła tematykę części swych książek; powiedziała w wywiadzie dla krakowskiego „Dziennika Polskiego”: „Tkwią »po uszy« w problemach rodzinnych”⁶.

Realistyczna część akcji *Na latającym dywanie* toczy się jednak w środowisku szkolnym, a nie rodzinnym, ośmiorga bohaterów, w szkole w Bystrej, czyli placówce oświatowej, do której autorka miała sentymentalny stosunek.

Oryginalność powieści polega na tym, że Lach, opisując podróże w czasie, w jeszcze większym stopniu niż wiedzę o przeszłości stara się popularyzować czytelnictwo oraz klasyczną kulturę masową. Czyni to, nadając dziecięcym przygodom charakter konkretnych konwencji literackich, względnie literacko-filmowych. Miejscem pierwszej z czterech podróży jest Dzikie Zachód. Bohaterowie uczestniczą w wydarzeniach charakterystycznych dla powieści i filmów należących do gatunku westernu. Przeżywają jako pasażerowie napad Indian na pociąg. Odwiedzają polską osadę West Warsaw w USA. Autorka ukazuje tę miejscowość jako typowe miasteczko Dzikiego Zachodu – z jedną ulicą, posterunkiem szeryfa i stacją kolejową. Filmowy charakter ma scena, w której Indianie konno gonią pociąg. Dzieci po przeczytaniu takiego opisu z większym zainteresowaniem mogły oglądać klasyczne westerny i czytać powieści o analogicznej tematyce. Niestety autorka powieliła negatywny stereotyp Indian, znany ze starszych filmów o Dzikim Zachodzie. Nieco później zupełnie inne niż Ewa Lach podejście do tej kwestii zaprezentował Adam Bahdaj, między innymi w powieściach *Czarne sombrero* (1970) oraz *Dan Drewer i Indianie* (1985). Pisał o Indianach z pozycji humanitarnych i antyrasistowskich⁷. Pozytywną wartość wychowawczą ma za to sytuacja, w której jedna z dziecięcych

⁵ Z. Wójcik: *Pisarka nastolatek*. „Zarzewie” 1963, nr 52, s. 4–5.

⁶ J. Ludźmierska-Żyła: *Rozmowa „Dziennika”*. Tkwią „po uszy” w problemach rodzinnych. „Dziennik Polski” 1985, nr 126, s. 1–2.

⁷ Zob. A. Uljasz: *Walory rozrywkowe oraz wychowawcze literatury sensacyjno-detektywistycznej i przygodowej dla dzieci na przykładzie twórczości Adama Bahdaja*. „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2016, nr 4, s. 135–161. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_\(23\)/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_(23)/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_)

bohaterek Lach, czternastoletnia Lena, zarzuca strzelającym do Indian goniących pociąg rówieśnikom: „Lubicie zabijać!”, i przekonuje kolegów, by strzelali tylko w ostateczności⁸. Autorka, wprowadzając takie sytuacje i wypowiedzi, stara się nauczyć czytelników krytycznego odbioru przekazu płynącego z westernów i szerzej – zniechęcić ich do aprobowania filmowych obrazów przemocy. Duże znaczenie w zakresie wychowania patriotycznego ma informacja o mieście West Warsaw (powiat Kosciuszko County w stanie Indiana) jako o autentycznym skupisku Polonii w USA.

Celem innej dziecięcej podróży w *Na latającym dywanie* jest arabskie miasto Bagdad na Bliskim Wschodzie. Pisarka popularyzuje scenerię oraz klimat *Baśni tysiąca i jednej nocy*, a także europejskich powieści i filmów o tematyce arabskiej. Informuje odbiorców o książkowej baśni Łazara Kagina *Staruszek Hassan*. Propaguje również baśniowy film produkcji NRD *Skarby sułtana* (1953). Baśniowość przyjętej przez Lach powieściowej konwencji przejawia się na przykład w tym, że uczniowie z Polski posługują się w Bagdadzie językiem ojczystym, a mimo to są rozumiani przez Arabów. Uczeń z Bystrej, Marek, tak mówi o przebytej podróży: „Jeśli przylecieliśmy tu na dywanie latającym, to na pewno jesteśmy w kraju z Tysiąca i Jednej Nocy”⁹. Lena komentuje widok karawany na pustyni, wzorowany na scenach filmowych: „Jak w kinie...”¹⁰.

Zupełnie inny charakter mają przeżycia ósemki bohaterów w szesnastowiecznym Krakowie. Lach nawiązuje do tradycji gatunku literackiego, jakim jest powieść historyczno-przygodowa dla dzieci z wątkiem sensacyjnym. Wymienia utwór Anieli Gruszeckiej *W grodzie żaków* (pierwodruk w 1913 roku, pierwsze wznowienie w Polsce Ludowej – 1947). Przypomina dwie postacie historyczne – Zygmunta Starego i królową Bonę, a także autentyczny problem z dawnej historii społecznej naszego kraju – epidemie morowego powietrza.

Pisarka odchodzi od edukacji historycznej w opisie podróży grupy polskich dzieci w kosmos. Popularyzuje za to literaturę i filmy z gatunku fantastyki, w tym fantastyki naukowej. Relacjonuje wędrowkę bohaterów po obcej planecie, stara się przy tym zainteresować czytelników twórczością Stanisława Lema. Dwaj uczniowie, Marek i Sławek, porównują swoje „podróżnicze” wrażenia z fabułą utworów pisarza. Wychowaniu patriotycznemu odbiorców powieści dobrze służy pomysł

(23)-s135-161/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r-2016-t-n4_(23)-s135-161.pdf [dostęp: 2.04.2021].

⁸ E. Lach: *Na latającym dywanie...*, s. 46.

⁹ Ibidem, s. 67.

¹⁰ Ibidem, s. 68.

pisarki: uczniowie nadają odkrytej przez siebie planecie nazwę pochodzącą od nazwy ojczyzny – Polonita.

W opisie podróży w kosmos silny jest akcent regionalny – wprawdzie bohaterowie przenoszą się w przestrzeń kosmiczną w baśniowy sposób, ale przez lunetę, jaką oglądają w Planetarium Śląskim w Chorzowie. Trafiają do planetarium z wycieczką szkolną z Bystrej. Ewa Lach prezentuje plastyczny autorski opis istniejącego obiektu: „Na wzniesieniu, dobrze widoczne, bo młode drzewka należycie nie zasłaniają, stoi wspaniałe Planetarium o wielkiej kopule opasanej pierścieniem Saturna”¹¹, Pisarka informuje też o stojącym przed budynkiem pomniku Mikołaja Kopernika. Sugestywnie szkicuje krajobraz Chorzowa i okolic widoczny ze wzniesienia, na którym stoi planetarium: „widok rozległy, na cały Chorzów i okolice. Widać domy, wieże wyciągowe, kominy, hałdy i buchające wysoko języki ognia z pobliskich hut”¹². Dziecięcy i młodzieżowi czytelnicy spoza Śląska, czytając fragment o planetarium, zdobywali wiedzę o regionie przemysłowym. Młodzi mieszkańcy Śląska prawdopodobnie mocniej się utożsamiali ze swoim regionem. Edukacji krajoznawczej i regionalnej dobrze służą także wprowadzone do książki wiadomości o górskich terenach oraz szkolnych zawodach narciarskich w Bystrej. Autorka przestrzega czytelników, by nie podejmowali nierozważnych decyzji o zimowych wyprawach w góry.

Czytelnik znajdzie w książce ważne informacje krajoznawcze o topografii i zabytkach Krakowa. Część krakowskich przygód ósemki dzieci odbywa się na Rynku Głównym w pobliżu Sukiennic i na ulicy Grodzkiej. Pisarka przekazuje informację o Domu Matejki, w którym mieści się muzeum poświęcone wielkiemu malarzowi i jego twórczości.

Powieść Ewy Lach obfituje w elementy edukacji czytelniczej. Autorka przypomina część ścisłego szkolnego kanonu literackiego, gdy wymienia postać Urszulki Kochanowskiej oraz powieść biograficzną Janiny Porazińskiej o Janie Kochanowskim *Kto mi dał skrzydła*. Do klasyki literatury światowej należą dwie popularyzowane przez pisarkę powieści Aleksandra Dumasa ojca – *Trzej muszkietierowie* i *Hrabia Monte Christo*. Lach stara się zachęcić odbiorców do czytania popularnonaukowej literatury historycznej, w tym książek z serii Biblioteka Żółtego Tygrysa (tematyka – druga wojna światowa). Wzmiankuje też między innymi o reportażu Arkadego Fiedlera *Dywizjon 303*.

Zaletą książki *Na latającym dywanie* jest to, że ma ona charakter lekkiej rozrywkowej lektury. Świadczą o tym przygodowość dominująca w fabule oraz elementy humoru. Przygody grupy dzieci urozmaica

¹¹ Ibidem, s. 141.

¹² Ibidem, s. 142. Zob. też Planetarium Śląskie w Chorzowie. <https://www.planetarium.edu.pl> [dostęp: 30.03.2021].

różnorodność konwencji literackich. Do utworu można też odnieść uwagę Barbary Tylickiej, iż „Powieści Lach [...] mają wartką akcję i sympatyczne typy dziecięcych bohaterów, którzy prowadzą naturalne dialogi”¹³.

Humor książki polega na wprowadzeniu do akcji zabawnych sytuacji. Humorystyczne jest na przykład opowiadanie przez bohaterów rozmówcom przeżyć z podróży w czasie po powrocie do swojej epoki. Inni uczniowie szkoły w Bystrej oraz jej kierownik nie chcą wierzyć w opowieści o Dzikim Zachodzie. Ewa Lach wprowadza też element humoru politycznego – podczas pobytu w Bagdadzie Marek z siódmej klasy przekręca lewicowe hasło na „niewolnicy wszystkich panów łączcie się”¹⁴. Pisarka odnosi się z humorem do faktu, że kalif nazywa dzieci z Polski „dostojnymi cudzoziemcami”¹⁵. Śmieszna jest pointa ostatniej podróży. Bohaterowie wracają z kosmosu do Bystrej, gdzie wyskakują z rozpadającej się rakiety; dwie osoby spadają na drzewo, a jedna do basenu. Dziecko, które widzi tę sytuację, śmieje się i woła: „- Mamo! Oni tak wyglądają, jakby spadli z księżycą!”¹⁶. Pisarka ożywia fabułę elementami humoru. W ten sposób czyni lekturę jeszcze bardziej rozrywkową i jednocześnie podkreśla autorski dystans wobec fantastycznych wydarzeń. Tym samym wzmacnia powieściowy przekaz edukacyjny.

Mało znana książka Ewy Lach nie wypadła całkiem z obiegu czytelniczego. Na popularnym portalu czytelniczym Lubimyczytać.pl była oceniana 23 razy i otrzymała dosyć wysoką sumaryczną ocenę – 7,3 (najwyższa możliwa to 10), a także trzy życzliwe recenzje. Gdy sprawdziłem portal na początku kwietnia 2021 roku, najnowsza wówczas wypowiedź pochodziła z 29 marca 2018 roku. Czytelnicy/czytelniczki trafnie klasyfikują powieść *Na latającym dywanie* jako „fantastykę” dla dzieci¹⁷. Książka dostała podobną ocenę na innym portalu – Biblionetce: 16 osób wystawiło jej średnią notę 4,59 (najwyższa, jaką można dać książce na tej stronie, to 6)¹⁸.

Powieść nie cieszy się z dużym zainteresowaniem w bibliotekach, znaczące jest jednak to, że w kwietniu 2021 roku była wypożyczona przez czytelnika w Filii nr 7 Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej w Będzinie w województwie śląskim¹⁹. Wzbudziła zainteresowanie najprawdopodobniej jako publikacja o tematyce regionalnej.

¹³ BT [B. Tylicka]: *Lach-Gizella Ewa...*, s. 206.

¹⁴ E. Lach: *Na latającym dywanie...*, s. 72.

¹⁵ Ibidem, s. 81–82.

¹⁶ Ibidem, s. 187.

¹⁷ Lubimyczytać.pl. <https://lubimyczytac.pl> [dostęp: 2.04.2021].

¹⁸ Biblionetka.pl. <https://www.biblionetka.pl> [dostęp: 2.04.2021].

¹⁹ W.bibliotece.pl. <https://w.bibliotece.pl> [dostęp: 2.04.2021].

Fakt, że *Na latającym dywanie* Ewy Lach dotąd miewa czytelników, wynika z tego, iż autorka umiejętnie połączyła w fabule rozrywkę z przekazem wiedzy i wartości wychowawczych, a także z beskidzko-śląskimi i górnośląskimi realiami. Powieść stanowi niekanoniczny utwór literatury dziecięco-młodzieżowej. Ma trwałą wartość z uwagi na walory rozrywkowe i edukacyjne oraz regionalną treść. Może się gałoby po nią więcej osób, gdyby ukazało się nowe wydanie – w wersji drukowanej i cyfrowej, w tym w formie audiobooka. Klasyczna oraz współczesna fantastyka od lat cieszy się wielką popularnością w gronie dziecięcych, młodzieżowych i dojrzałych odbiorców.

Bibliografia

- BT [B. Tylicka]: *Lach-Gizella Ewa*. W: *Nowy słownik literatury dla dzieci i młodzieży. Pisarze, książki, serie, ilustratorzy, nagrody, przegląd bibliograficzny*. Wyd. 2. Wiedza Powszechna, Warszawa 1984, s. 206.
- K.B. [K. Batora]: *Lach Ewa, ur. 1945*. W: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*. Red. J. Czachowska, A. Szalagan. T. 5: L–M. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1997, s. 5.
- Lach E.: *Na latającym dywanie*. Śląsk, Katowice 1984.
- Ludźmierska-Żyła J.: *Rozmowa „Dziennika”. Tkwie „po uszy” w problemach rodzinnych*. „Dziennik Polski” 1985, nr 126, s. 1–2.
- Surowiec K.: *Powieści historyczne dla dzieci i młodzieży w latach 1945–1980*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1987.
- Uljasz A.: *Walory rozrywkowe oraz wychowawcze literatury sensacyjno-detektywistycznej i przygodowej dla dzieci na przykładzie twórczości Adama Bahdaja*. „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2016, nr 4, s. 135–161. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_\(23\)/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_\(23\)-s135-161/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_\(23\)-s135-161.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_(23)/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_(23)-s135-161/Nowa_Biblioteka_Uslugi_Technologie_Informacyjne_i_Media-r2016-t-n4_(23)-s135-161.pdf) [dostęp: 2.04.2021].
- Wójcik Z.: *Pisarka nastolatek*. „Zarzewie” 1963, nr 52, s. 4–5.